

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

Godina X.

Zagreb 1957.

Broj 1—4

PRIPREME KOMUNISTIČKE PARTIJE ZA ORUŽANI USTANAK U DALMACIJI

Dušan Plenča

U organizaciji KP u Dalmaciji dugo su godina vladali sektaštvo i frakcijska borba, kojoj se stalno i uporno suprotstavljao mlađi partijski kadar, pa je on i usprkos frakcijskoj borbi uspio mobilizirati i oko Partije okupiti široke mase naroda. Na parlamentarnim izborima 11. XII. 1938, Partija je izašla s jedinstvenom listom Stranke radnog naroda (SRN) u okviru Udružene opozicije. U Primorskoj banovini (osim dubrovačkog kotara) pod snažnim je utjecajem Partije glasalo za Udruženu opoziciju 158.428 ili 78⁰/₀, a za listu Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) 42.781 ili 21⁰/₀ glasača dok je za listu Lj. Ljotića palo svega 2.387 glasova (1⁰/₀).¹

Iduće godine je Partija odnijela na općinskim izborima još veću pobjedu: u općinama Sinj, Vis, Trogir i Omiš dobila je apsolutnu većinu i vlast je u njima prešla u ruke komunista.² Značajan je bio uspjeh Partije u odašiljanju dobrovoljaca u Španiju, o čemu jedan sačuvani dokumenat govori ovako: »Sa teritorije ove banovine (misli se na Primorsku banovinu) nedostaju podaci o boravku 196 osoba, koje se prema uviđaju sreskih načelstva vjerojatno nalaze u bjegstvu preko granice i koje su uzele aktivno učešće u građanskom ratu u Španiji. Dostavljamo Vam raspis i opis osoba po spisku kako slijedi.«³

Komunistička partija imala je u Dalmaciji neusporedivo veći utjecaj na radničku klasu nego sve ostale političke stranke zajedno. Ona je potpuno držala u svojim rukama sindikalne organizacije URSS-a, u kojima je bilo učlanjeno 67⁰/₀ svih radnika u Dalmaciji, dok je njen utjecaj na sindikate HRS-a bio veoma jak. Preko sindikalnih organizacija, »od 1935 do 1940 god. na području Oblasnog odbora Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ)

¹ Novo Doba, Split, br. 2182, 16. XII. 1938.

² Općinski vijećnici, članovi KP u Trogiru i Visu, odbili su da polože zakletvu kralju pa su dekretom Sreskog načelstva u Splitu razriješeni dužnosti; na njihova su mjesta došli zastupnici HSS, koja je na općinskim izborima u tim mjestima dobila poslije komunista najviše glasova.

³ Raspis Primorske banovine br. 482 od 29. VIII. 1938. Arhiv Vojnog muzeja JNA, br. 107.

organizirano je 263 štrajkaških organizacija od kojih je URS vodio i organizovao 198, a svi ostali sindikati 65. U radničkim štrajkovima uzelo je učešća 88% organizovanih radnika.«⁴

»Stranka radnog naroda« bila je legalan oblik partijske djelatnosti; ona je ušla u sastav Udružene opozicije, pa je Partija preko nje provodila unutar UO snažnu političku aktivnost. U nekoliko navrata provedene su masovne političke demonstracije, među kojima je najznačajnija održana 27. VII. 1938 u Splitu prilikom posjeta predsjednika vlade Milana Stojadinovića. U toj demonstraciji sudjelovalo je 4.000 građana iz Splita i bliže okoline. Između policije i demonstranata došlo je do žestoke borbe, u kojoj je poginuo jedan policajac, a 12 demonstranata je bilo teže ranjeno.⁵

Uza sve to je stanje u partijskoj organizaciji bilo veoma slabo. U Partiji su odlučivali stari frakcionaši Vicko Jelaska, Ivo Marić i Ivo Baljkas. »Politika ove grupe dovela je do takove protuslovnje situacije u Dalmaciji, da je 1938. godine ondje bio uprkos ogromnom utjecaju Partije na najšire narodne mase, utjecaju koji je sigurno u Hrvatskoj bio najveći, upravo smiješno mali broj članova Partije (svega oko 400)«.⁶ Ta je frakcijska grupa vodila kurs prema likvidaciji Partije, suprotstavljajući joj Stranku radnog naroda. Frakcionaši su imali velik autoritet u splitskoj partijskoj organizaciji, koja je bila najutjecajnija u cijeloj Dalmaciji. Provodeći sektaštvo i familijarnost, oni su uspjeli da u partijsku organizaciju uvuku sebi odane ljude. Zbog toga je i borba s njima bila veoma teška. U septembru 1938, odlukom CK KPJ, smijenjen je Pokrajinski komitet, a iz partijske organizacije isključen je »I. Marić, zbog grupaskog i antipartiskog rada. Zbog tijesnih veza s trockistima i obavještavanja istih o partiskim tajnama kao na pr. Darsula u Francuskoj, isključen je iz Partije I. B. (Baljkas) — Žak. Zbog nediscipline, grupaštva i nepokoravanja odlukama Partije isključen je V. J. — Stari (t. j. V. Jelaska; D. P.)«.⁷ Isključenjem ove grupe iz Partije započela je uporna borba za konsolidaciju partijske organizacije u Dalmaciji, koja je uspješno završena tek na prvoj pokrajinskoj partijskoj konferenciji u jesen 1939. Govoreći na V. Kongresu KPJ o stanju partijske organizacije u Dalmaciji u tom periodu drug Tito je dao ovu ocjenu: »Drugi slučaj, težak za konsolidiranje Partije, bio je u Dalmaciji. Tamo je u rukovodstvu bila zaszela poznata trojka Jelaska-Marić-Baljkas. Zbog tih ljudi, tamo je u većini partijskih organizacija vladala nedisciplina, oportunistički, sektaštvo i familijarnost u najgorem smislu. Partijsku organizaciju u Dalmaciji smatrala su ta trojica svojom prćijom i onemogućavala su njenu konsolidaciju. U partijskom rukovodstvu igrale su vrlo važnu ulogu rodbinske veze i korumpiranje pojedinaca. Sve je to otežavalo sređivanje stanja u partijskim organizacijama u Dalmaciji. Tek poslije svestrane pomoći i energičnih mjera od strane KPJ i KPH, uspjelo se uz pomoć zdravog članstva i srednjeg partijskog rukovodećeg kadra, da se organizacija sredi i uspostavi potpuno jedinstvo.«⁸

U jesen 1939 održana je u jednoj kolibi u Splitskom polju prema Lovrincu *Pokrajinska partijska konferencija*.

⁴ Naše Novine, Zagreb, br. 104, 3. III. 1940.

⁵ Novo Doba, 28. VII. 1938.

⁶ Referat V. Bakarića na II. kongresu KPH 21.-25. XI. 1948. Drugi kongres..., Zagreb 1949, str. 57.

⁷ Saopštenje CK KPJ. Proleter, br. 4 i 5, 1. V. 1939.

⁸ *Josip Broz Tito*, Politički izvještaj, V. Kongres KPJ, 2. izdanje, Zagreb, str. 58.

Poslije isključenja iz Partije Jelaske, Baljkasa i Marića, CK KPJ poduzeo je odlučne mjere za jačanje partijske organizacije u Dalmaciji. U julu 1940 dolaze onamo članovi CK KPJ i to: Tito, Kardelj, Milutinović, Marinko, Kidrič, Popović, Ivan-Lola Ribar, Končar i Orešković.⁹ Najutjecajniji članovi CK rade dakle na konsolidaciji Partije. U Makarskoj je organizovan politički kurs CK KPJ, kojim rukovodi drug Krsto Popivoda.¹⁰ Drug Tito ostaje u Dalmaciji oko mjesec dana i 19. VII. 1940 prisustvuje partijskoj konferenciji grada Splita, na kojoj je izabran novi Mjesni komitet.¹¹ On lično upravlja pripremama za pokrajinsku konferenciju, koja je održana 2. VIII. 1940. u kući braće Amižić kod sela Stobreča. Konferenciji je prisustvovalo 26 delegata iz svih organizacija u Dalmaciji, a otvorio ju je drug Tito. Podneseni su referati o organizacionim pitanjima, političkim zadacima, radu Partije među omladinom i sindikatima i radu sa ženama. Donesena je rezolucija, koja ima naročito značenje za konsolidaciju i učvršćenje partijske organizacije u Dalmaciji.

Konferencija je potvrdila svoju saglasnost s odlukom CK KPJ o isključenju frakcijske grupe i istakla potrebu za čvršćim savezom između radnika i seljaka, kao i neophodnost da partijska organizacija dublje proдре u selo. Konstatirala je, da snažan utjecaj Partije na radničke mase nije bio dovoljno iskorišten za jačanje partijske organizacije i da glavni uzrok tome valja tražiti u frakcijskim borbama, sektaštvu (osobito u odnosu prema omladini i ženama), zanemarivanju ideološkog rada i slabljenju same organizacije. Istakla je najzad organizacione principe novih partijskih ćelija, naročito po poduzećima, i donijela odluku, da se pristupi smjelijem primanju Partiji odanih novih kadrova. Zaključila je, da se u komitetima izvrši podjela rada i uvede kolektivno rukovođenje.¹²

Na konferenciji je izabran novi Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju od sedam članova. Za političkog sekretara izabran je Vicko Krstulović, a za organizacionog Ivan Amulić. Konferencija je zadala konačan udarac frakcijskoj grupi Jelaska-Marić-Baljkas i obilježila završnu fazu u konsolidaciji partijske organizacije u Dalmaciji. Novi PK poziva na svoje sastanke i sekretare okružnih komiteta, instruktore pri PK i istaknutije partijske radnike. Njegovim bi sastancima prisustvovalo i do 20 partijskih radnika, koji su ustvari predstavljali plenum PK. Prema direktivi CK KPJ, formirana je koncem 1940 pri PK vojna komisija od 3 člana, na čelu s Ivom Lučićem-Lavčevićem. Uskoro zatim, potkraj novembra iste godine, komisija je održala sastanak s predstavnicima partijskih organizacija iz Šibenika, Solina, Splita, Makarske, Brača i Korčule. Na njemu je donesen zaključak, da se pri svim okružnim i mjesnim komitetima formiraju vojne komisije, koje će raditi na jačanju duha otpora u vojsci, a u slučaju agresije na Jugoslaviju regrutovati iz redova Partije i njenih simpati-

⁹ D. Gizdić, Dalmacija 1941, Zagreb 1957, strana 86.

¹⁰ Prilog historiji radničkog pokreta za kotar Makarska. Arhiv V. I. I., reg. br. k. 119/1604.

¹¹ Prilog historiji radničkog pokreta — grad Split — u arhivu muzeja NOB u Splitu, reg. br. 612.

¹² Iz brošure »Materijal za ideološko-političko vaspitanje« VIII, 1946, str. 109. Od decembra 1945 do 1947 Politička uprava JNA štampala je materijale različitog sadržaja, ali najčešće iz marksističke doktrine i historije radničkog pokreta. Materijali su štampani u sveskama, namijenjenim isključivo jedinicama JNA.

zera dobrovoljce. Komisija će uz pomoć SKJ-a obučavati omladinu u rukovanju oružjem i pripremati je za vojne dužnosti.¹³

Pri Pokrajinskom komitetu je u martu 1940 osnovan i Pokrajinski odbor *Narodne pomoći*, kojim su rukovodili Andrija Božanić i Jerko Ivančić. Taj je odbor imao zadatak da prikuplja materijalna sredstva i stvara fond za izdržavanje članova Partije u ilegalnosti, za pomaganje porodica onih drugova, koji su bili na izdržavanju kazne, i radničkih porodica za vrijeme štrajkova. S početkom oružane borbe 1941 Odbor je, prema prijedlogu sekretara KPH Rade Končara, rasformiran.¹⁴

Za rad u radničkim sindikatima, poslije ukidanja URSSJ u septembru 1940, osnovana je pri Pokrajinskom komitetu stalna komisija za rad na sindikalnim pitanjima. Njen zadatak je bio da organizira radništvo i da upravlja borbom za poboljšanje njegovih životnih i radnih uslova. Iste je godine osnovana također komisija od pet članova za rad sa ženama; pripadale su joj Ivanka Ninčević, Karla Njegovan, Marija Cecić, Marija Bubalo i Nada Marović. Dolaskom Rade Končara u Dalmaciju raspuštena je i ta komisija. Otada je radom sa ženama neposredno rukovodila partijska organizacija. Končar kaže o tome: »... Postoji također jedna komisija žena, ali kako sam čuo od drugova nisu ni one postavile svoj radni program na dobru bazu. Radile su na pripremanju pojedinih akcija žena. To je nepravilno; naime, čitava Partija mora da radi na okupljanju žena i također da rukovodi akcijom žena; dok je komisija žena savjetodavni organ prema PK, ona može također održavati sastanke, i treba podupirati akcije, ali ne tako kao da je to isključivo njezina dužnost. U MK Partije mi smo također uveli širu djelatnost žena. Čini mi se da stvar sa ženama stoji tu mnogo bolje nego u Zagrebu usprkos tome što tako rade. Do sada još nisam imao sastanak sa komisijom žena, ali čim to bude moguće svakako ću ga održati i s njima potrebne stvari prodiskutirati.«¹⁵

Do Pokrajinske partije konferencije nije u Dalmaciji postojalo jedinstveno omladinsko rukovodstvo; SKOJ-em su rukovodili okružni i mjesni komiteti Partije preko okružnih mjesnih komiteta SKOJ-a. Na konferenciji je zaključeno, da se formira Oblasni komitet SKOJ-a, pa je 28. III. 1941 održana prva Oblasna konferencija SKOJ-a s 30 delegata iz svih okruga (izuzevši Knin). Na konferenciji je konstatirano, da u Dalmaciji ima oko 4000 skojevaca. Izabran je Oblasni komitet od sedam članova i prihvaćen program rada s ovim osnovnim zadacima: organizaciono učvrstiti SKOJ, formirajući okružne i mjesne komitete pri odgovarajućim komitetima Partije; organizirati aktive po selima i gradovima; pri aktivima formirati simpatizerske grupe; organizacije SKOJ-a treba da saraduju i s vojnim komisijama pri partijskim komitetima, sakupljajući oružje i municiju, formirajući udarne grupe i radeći na obuci omladine.¹⁶

¹³ Prema usmenim podacima Vicka Krstulovića.

¹⁴ O tome Končar kaže: »... Ovdje je postojao odbor za opskrbljivanje partizana izvan Narodne pomoći. Njega smo raspustili. PK Narodne pomoći smo reorganizirali. Uključili smo samo nove ljude, od starog PK ostao je samo jedan (misli na Andriju Božanića; D. P.). Do sada su bile veze s provincijom vrlo slabe. Ja sam opširno obrazložio novom odboru PK za Narodnu pomoć važnost i značenje Narodne pomoći i toga da ona funkcionira...« Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), V/1, Beograd 1952, dok. br. 74, strana 221.

¹⁵ Zbornik V/1, dok. br. 74, str. 222.

¹⁶ Prema pismenoj izjavi Nede Marijević-Stefanović.

Pokrajinska partijska konferencija nije samo konsolidirala redove Partije i organizaciono učvrstila partijsku organizaciju u Dalmaciji — ona se ubrzo veoma pozitivno odrazila i na politički rad. God. 1940 vrlo uspješno je organizirano nekoliko političkih protesta i štrajkova, od kojih je bio najvažniji štrajk obalskih radnika u Splitu. Preko 800 radnika stupilo je u štrajk, a njima su se pridružili i radnici drugih struka. Štrajkaši su izašli na obalu i zahtijevali da se njihova prava poštuju. Žandarmerija i policija upotrebile su silu. Radnici su se povlačili prema rejonu Varoš, zabarikadiralih se u Križevoj ulici i s barikada davali otpor odredima žandara, koji su pokušali prodrijeti među njih. Tokom čitavog dana su oni uspješno odolijevali napadima. Od žandarmskih hitaca poginuo je Vice Buljanović, radnik brodogradilišta »Jug«. Njegov se sprovod, usprkos intervenciji žandarmerije i policije, pretvorio sutradan u još masovnije demonstracije. U sprovodu je učestvovalo oko 15.000 građana Splita, koji su nad otvorenom rakom slušali pozdravne govore radničkih prvoboraca-komunističkih prvaka.

Vrlo uspješne štrajkove organizirala je Partija i u Šibeniku u tvornici »La Dalmatienne«, u Solinu u tvornici »Sv. Kajo«, na izgradnji unske pruge Knin-Bihać, gdje je sudjelovalo oko 2000 radnika, u tvornicama »Dugi Rat« i »Cetina« u Omišu itd. Takva politička aktivnost ubrzo je podigla ugled Partije. Kada je ona povela borbu protiv nasilnog režima Banovine Hrvatske, znatan dio naroda bio je na njenoj strani. Činjenice su pouzdano govorile, da je Partija izrasla u jaku političku silu, sposobnu da povede narodne mase u borbu za njihova prava.

Kada je 25. III. 1941 vlada Cvetković-Maček pristupila Trojnom paktu, Pokrajinski komitet Partije sazvao je u kući Stipe Bagata u Splitu sastanak svojih članova. Ondje je donesena odluka, da se na području Dalmacije organiziraju političke demonstracije. Najveće su 28. III. izbile u Splitu, Šibeniku, Solinu i Sinju. Val nezadovoljstva u Dalmaciji bio je tako jak, da je Uprava Banovine Hrvatske 2. IV. zabranila svaku demonstraciju, uperenu »ma bilo protiv koga«. To je bilo sasvim razumljivo, kad se uzme u obzir, da je demonstracije organizirala Partija i da je na njima došlo do izražaja antifašističko raspoloženje narodnih masa u Dalmaciji.

II.

Na području Dalmacije obrazovan je u aprilskom ratu 1941 takozvani »Zadarski mostobran«. Prema ratnom planu »R-40« i »R-41«, Generalštab bivše jugoslavenske vojske bio je predvidio, da se talijanske snage u Zadru likvidiraju snažnim prepadom kopnene vojske i ratne mornarice.¹⁷ Za izvršenje toga pothvata, Generalštab je raspolagao dovoljnim snagama i to: Jadranskom divizijom u Kninu, jedinicama Komande u Šibeniku, te 1., 2. i 3. torpednom divizijom u Šibeniku, 1 hidroplanskom komandom s 12 eskadrila borbenih aparata u Vodicama i 2. hidroplanskom komandom sa 18 eskadrila u Skradinu i Primoštenu. U svemu je jugoslavenska vojska raspolagala s dvije pješadijske divizije, 6 motornih torpiljera, dva torpedna čamca i 4 torpiljarke, sa 72 borbena hidro-aviona, 15 bombardera i 9 obalskih artiljerijskih baterija, raspoređenih neposredno u okolini Zadra.¹⁸ Talijanske snage u Zadru bile su relativno slabe

¹⁷ D. Plenča, Događaji u Dalmaciji travnja 1941, Zadarska revija 1957, br. 1, strana 46.

¹⁸ Plenča, n. mj.

i nesposobne za duži otpor, jer su one raspolagale svega s nešto oko 8000 boraca operativne vojske.

Pripreme za napad na Zadar tekle su veoma sporo, pa je čak zbog poraza na frontu u Sloveniji i Gorskom Kotaru, gdje je II. talijanska armija, zahvaľujući rasulu jugoslavenske vojske, prešla u ofanzivu, započelo 10. aprila povlaćenje jugoslavenske vojske na frontu oko Zadra. Povlaćenje se ubrzo pretvorilo u rasap i motorizirana divizija »Torino« ušla je 14. IV. u Knin, a već sutradan u Split. Primorska armijska oblast izdala je 15. IV. naredbu o zvaničnoj kapitulaciji.¹⁹ To je dovelo do ubrzane okupacije Dalmacije, koja je službeno završena 23. aprila. Okupaciju Dalmacije izvršile su snage 6. talijanskog armijskog i 15. motoriziranog korpusa.

Desetog aprila proglašena je »Nezavisna država Hrvatska«. Na molbu A. Pavelića i Sl. Kvaternika, 25. IV. 1941, Mussolinijeva vlada priznala je NDH i istog dana izdala naređenje vojnim snagama u Dalmaciji, da »snagom sile treba spriječiti svako obrazovanje hrvatske vlasti u Dalmaciji, jer zapadni pojas Jadranskog mora isključivo pripada Kr. Italiji.«²⁰ Tek Rimskim ugovorom od 18. V. 1941 povučena je granica između NDH i Italije tako, da je Italiji pripala Dalmacija od rta Privlake do Novigradskog mora (duž njegove gornje obale), zahvaćajući Bukovicu, područje Šibenika i Trogira, te grad Split s otocima Čiovo, Drivenik, Šolta, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka, Korčula i Mljet.²¹ Na tom području su Talijani obrazovali Guvernerat za Dalmaciju s dvije provincije: zadarskom i splitskom. Na onom dijelu Dalmacije, koji je nominalno pripojen NDH, ustaše su 10. VI. osnovali tri župe: župu Bribir-Sidragu sa sjedištem u Kninu, Cetinu sa sjedištem u Omišu i Župu sa sjedištem u Trebinju, kojoj je priključen kotar Dubrovnik.²²

Centralni Komitet KPJ je još 15. IV. ukazao narodima Jugoslavije na tešku situaciju, u koju je naša zemlja dovedena. Događaji u Hrvatskoj bili su naročito teški. Golemi propagandni aparat Njemačke i Italije, zavaravajući hrvatski narod, nastojao je da okupaciju Hrvatske prikaže kao oslobođenje hrvatskog naroda od velikosrpske hegemonije. Postojanje bilo kakve NDH, pa i s potpuno vazalskom zavisnošću, predstavljano je hrvatskom narodu kao njegovo nacionalno oslobođenje. Doduše, NDH je izgubila velik dio Dalmacije i Međumurje, ali je Milanskim sporazumom proširena sve do rijeke Drine. Baš ovako vještački stvorena vazalna država trebala je da kao propagandni trik posluži mobilizaciji hrvatskih masa za interes sila osovine.

U proglasu CK KPJ od 15. IV. 1941 ukazuje se upravo na tu opasnost. U njemu se, uz ostalo, kaže:

»Hrvatski narode!

Tuđinske sluge, hrvatska gospoda, siju u tebi mržnju prema tvojoj krvnoj braći Srbima, Slovencima, u vrijeme kada oni svojom krvlju s nova pišu slavnu, i ako tragičnu stranicu svoje historije. Znaj, hrvatski narode, da je borba tvoje braće i tvoja borba. Znaj, hrvatski narode, da su simpatije dvjestomiljunskog naroda Sovjetskog Saveza na strani naroda Jugoslavije, koji se herojski bori za svoju nezavisnost. Znaj, hrvatski narode, da

¹⁹ Arhiv V. I. I.; k. A/1017.

²⁰ Mario Roatta, Rać na Balkanu, Rim 1948, str. 147.

²¹ Zbornik V/1, str. 506/7.

²² Godišnjica slobodne i nezavisne države Hrvatske, Zagreb 1942, str. 69.

će historija sa prezrenjem govoriti o onima, koji zabiše izdajnički nož u leđa svoje braće.

Hrvatska je okupirana po njemačkim i talijanskim četama, a nije slobodna i nezavisna narodna država, kako je hoće prikazati današnji vlastodršci u Hrvatskoj. To je država šačice hrvatske gospode, koji neprekidno preko radija i štampe viču o pokolju i strijeljanju, o prijekim sudovima itd. Groze se smrću za svaku sitnicu, tako da svakog pametnog čovjeka crveni lice kad čuje te bjesomučne grožnje. Ali neka ta gospoda upamte da ništa nije trajno što je upe-reno protivu naroda, a najmanje vlast današnjih vlastodržaca. Neke se ta gospoda malo zamisle o tome što očekuje njih za prolijevanje nedužne narodne krvi . . .«²³

Nadovezujući na taj proglas CK KPJ, PK KPH za Dalmaciju izdaje 22. IV. proglas, u kojemu, među ostalim, kaže:

»Narode Dalmacije — vjekovni neprijatelj našeg naroda provalio je u našu zemlju i zaveo u sunčanoj Dalmaciji nacrtniju reakciju. Fašistički proždrljivci, koji drže u svirepom kapitalističkom ropstvu njemačko-talijansku radničku klasu, koji su porobili mnoge narode i prolili more krvi, provalili su i u našu izdatu zemlju, spremni da od vas naprave najgore roblje koje će služiti njihovom gospodstvu. Mi se ne plašimo terora ni progona, a naša je dužnost da u ovim sudbonosnim danima sačuvamo svoju hladnokrvnost, da još odlučnije učvrstimo svoje redove, da se zbijemo u jedinstvenu narodnu frontu i svi ko jedan dignemo svoj glas protesta. Sada nije čas sitnijim razmiricama stranačke strasti i stanimo ko jedan na branik svoje otadžbine u borbu za bolju i srećniju budućnost . . .«²⁴

Narod Dalmacije odazvao se pozivu Partije. Partijske organizacije postaju aktivnije. One organiziraju prikupljanje i pohranjivanje oružja kao i ostaloga ratnog materijala ostavljenog od bivše jugoslavenske vojske, ispisivanje parola protiv okupatora, crtanje partijskih simbola na istaknutim mjestima, formiranje udarnih grupa, a zatim i diverzantske i sabotažne akcije.

Prvog maja je aktivnost partijskih organizacija došla vidljivo do izražaja. Gotovo u svima mjestima i selima proslavljen je taj praznik. U Šibeniku su po ulicama bile ispisane parole protiv fašizma i pozivi u borbu protiv okupatora. Na katedrali sv. Jakova, na gradskom prilazu »Baldekin« i na ulazu u tvornicu aluminijskuma Lozovac istaknute su crvene zastave. U Splitu su udarne grupe prebrisale mnoge talijanske natpise, istakle crvene zastave po gradu i ispisale parole na istaknutim mjestima i prilazima. Praznik rada, usprkos jakim talijanskim snagama, proslavili su radni ljudi u znaku protesta protiv okupatora i u znaku povezivanja narodnih masa sa Partijom.²⁵

17. maja održan je sastanak Pokrajinskog komiteta, na kojem je Vicko Krstulović saopćio direktive o pripremama za oružanu borbu donesene na sjednici CK KPJ od 12. V. u Zagrebu, a koje je prenio Ivo Marinković, član CK KPH. Pošto je analizirao situaciju u Dalmaciji, PK je donio zaključke o provođenju direktiva Partije u život. Pored ostalih donesena je i odluka o formiranju udarnih grupa, koje su već ponegdje postojale.

²³ Zbornik V/1, dok. 1, str. 5—7.

²⁴ Arhiv Istoriskog odeljenja CK SKJ, M/2019.

²⁵ Gizdić, n. d., str. 145/146.

Poslije toga sastanka porasla je aktivnost partijskih organizacija, naročito u formiranju udarnih grupa i spremanju oružja i druge ratne opreme, na čemu se već i prije radilo.

Udarne grupe formirane su pretežno preko vojnih komiteta, i to od članova Partije, Skojevaca, Partiji bliskih ljudi (simpatizera) i patriota antifašista. One su bile predviđene za specijalne borbene zadatke, sabotaže i diverzantske akcije — od napada na pojedina lica, na grupe talijanskih vojnika, podoficira i oficira, sve do diverzantskih akcija većeg opsega.

U drugoj polovini mjeseca maja formirana je udarna grupa od 11 ljudi na otoku Braču; njome je u početku rukovodio Benko Matulić, a kasnije Bepo Marinković. Koncem maja je ona izvela akciju na oružničku postaju u selu Bolu; zaplijenjeno je 16 pušaka, 2 puškomitraljeza, 20 bombi, 4000 metaka i vojnička oprema za 12 ljudi.²⁶ U Šibeniku su formirane tri udarne grupe. Najjača je bila grupa srednjoškolske omladine, koja je već 27. V. izvela akciju na talijansku trgovinu »Inchiostro« u glavnoj ulici grada.^{26a}

U junu formirane su udarne grupe u selima Bačini i Krljacima kod Makarske. One su po broju boraca stalno rasle, tako da je u augustu udarna grupa u Bačini imala 30, u Krljacima 10, a u Redovićima (kod Vrgorca) 10 boraca. Pri mjesnom komitetu Solina formirane su tri udarne grupe. Pored njih je u ovom bazenu postojao veći broj specijalnih diverzantskih grupa. Željeznička pruga Split—Zagreb razorena je prvi put 29. VI. 1941 kod mjesta Sv. Kajo, zapadno od Solina, zbog čega je saobraćaj bio obustavljen kroz 28 sati. Vrlo često su napadani i neprijateljski transporti.

4. jula napadnut je kod sela Mravinaca, istočno od Solina, vlak, kojim su transportirani talijanski vojnici. Sutradan su bačene dvije bombe na transportni vlak na željezničkoj stanici u Solinu. Od 1. do 15. VII. razrovana je sedam puta cesta na relaciji Split—Sinj kroz zaseoke Rupotinu i Majdan kod samog Klisa. Pri mjesnoj partijskoj ćeliji na otoku Mali Iž formirana je udarna grupa od pet članova, koja je 4. VII. napala zaštitne dijelove bersaljerskog bataljona.²⁷ Udarne grupa u kotaru Benkovac, formirana prvih dana jula, izvela je diverzantsku akciju na telegrafsku i telefonsku liniju Benkovac—Obrovac. O toj diverziji postoji detaljniji talijanski izvještaj, u kome se kaže:

»Noću između 1. i 2. tek. nepoznati su pri dnu prepilili telegrafske i telefonske stupove na putu Benkovac—Obrovac prouzrokujući prekid veze.

Nakon izvršenih izviđanja od strane karabinijera ustanovljeno je da su izvršioi dela sabotaže poreklom Hrvati: Verkić Milan od oca Toma, od 29 godina; Verkić Šimun od oca Toma, od 17 godina; Verkić Marko, od oca Ante, od 23 godine, i Verkić Rade od oca Ante, od 20 godina, u čijem su stanu pronađeni: pištolj koji se spređa puni (kubura), jedna kama, razasuti metci za vojničku pušku i jedan par makaza za obrezivanje voćki.

Gore spomenuti u večer 4. tek. bili su uhapšeni i danas u zoru 6. tek. bili su streljani od strane garnizona Benkovac, zajedno sa grčko-pravoslavnim seljacima: Čupaz Ilijom pok. Stevana, od 30 godina, i Stenjajić Spasom, pokojnog Simeona, od 45 godina. Prilikom izvršene premetačine od strane karabinijera i

²⁶ Prema sjećanju Benka Matulića, kapetana bojnog broda.

^{26a} Zbornik V/1, dok. 118.

²⁷ Prema sjećanju Karla Žuića, narodnog poslanika za kotar Zadar.

vojnika napred rečenog garnizona pronađeno je kod svakog po jedna vojnička puška sa municijom.²⁸

U Kaštelima je operirala udarna grupa od 9 ljudi. Ona je 12. VII. srušila tri propusta na željezničkoj pruzi Split–Labin. Nekoliko dana kasnije uništila je prugu u dužini od 5 metara u blizini željezničke stanice Kaštel Stari.²⁹ 14. VIII. su diverzanti u mjestu Rupotini posjekli 10 stupova i nekoliko sprovodnika linije Split–Otočac.³⁰

U Trogiru i obližnjim selima (Seget i Marina) formirane su dvije udarne grupe s ciljem da razviju akciju u gradu i okolini. U Donjem Segetu, pod rukovodstvom narodnog heroja Jozе Lozovine-Mosora, formirana je udarna deseterina od 7 boraca naoružanih, osim pušaka, i s jednim avionskim mitraljezom. Ta je grupa svakog dana održavala sastanke, na kojima se, uz praktična pitanja, izvodila borbena obuka i politička nastava.³¹ One su vršile stalne prepade na saobraćajne veze između Kaštela i Labina, a također su sjekle telegrafske stupove između Divulja, Trogira i Šibenika. 18. jula, u blizini Kaštela Starog, presjekle su na više mjesta snop sprovodnika na liniji Šibenik–Split i stupove između Trogira i Šibenika. Sutradan su ponovo presjekle istu vezu Trogir–Split i Trogir–Šibenik.³² Ta je veza od 4. VIII. prekinuta još četiri puta.

U tvornici »La Dalmatienne« u Šibeniku formirana je pod rukovodstvom Paška Trlaje udarna grupa radnika, koja je 25. VII. izvršila uspješnu akciju na zračnu pumpu u tvornici feromangana, zbog čega je rad u tvornici bio obustavljen na nekoliko dana.³³ Udarna grupa splitskih lučkih radnika presjekla je 30. VII. »telegrafske i telefonske veze između Splita i Dalmacije (sa otocima). Ova — zbog veličine štete — jeste jedna od najtežih sabotažnih akcija«, javljao je tih dana jedan talijanski izvještaj.³⁴

U julu je u Splitskom polju održan drugi sastanak Pokrajinskog komiteta Partije. Na njemu se raspravljalo o dotadašnjem radu i zaključilo: da se smjeli primaju u članstvo Partiji odani drugovi, da se udarne grupe formiraju i po selima i po gradovima, da se organiziraju i grupe ilegalaca i da se pojača aktivnost na sakupljanju oružja i ostalog materijala.³⁵

Pri mjesnom komitetu Biograd na Moru formirana je udarna grupa od 7 članova, koja je 1. VIII. oborila telefonske stupove između Benkovca i Šibenika.³⁶ Na sektoru općine Kistanje u selu Parčiću, zaselak Despoti, formirana je 4. VIII. udarna grupa od 16 boraca, koja je uskoro napustila sektor Dalmacije i prišla partizanskim jedinicama u Lici.

Najbrojnije i najjače udarne grupe formirane su pod rukovodstvom Okružnog komiteta KP za Split. Pri mjesnim komitetima Splita, Solina, Trogira i Kaštela djelovalo je krajem jula ukupno 17 udarnih grupa. Udarne grupe u Splitu djelovale su tokom čitavog rata, sve do konačnog oslobođenja grada. One

²⁸ Zbornik V/1, dok. 121, str. 322.

²⁹ Zbornik V/1, dok. 118, str. 319.

³⁰ Prema pismenim podacima preživjelih rukovodilaca NOB-e iz Kaštela. Arhiv V. I. I., rg. br. k./167/f. 20.

³¹ Prema pismenim podacima datim kao prilog za historiju KPJ od n. h. Jozе Lozovine-Mosor. Arhiv V. I. I.

³² Zbornik V/1, dok. 118, str. 319.

³³ Zbornik V/1, dok. 118.

³⁴ Zbornik V/1, dok. 118, str. 319.

³⁵ Prema usmeno saopćenom sjećanju V. Krstulovića.

³⁶ Zbornik V/1, dok. 118, str. 320.

su bile najbolje organizirane: svaka partijska ćelija imala je udarnu grupu. U gradu je formirano i nekoliko omladinskih grupa. Udarnim grupama bio je obuhvaćen i velik broj građana.

U kotaru Knina, po obližnjim brdima Dinare i Promine, živio je velik broj Srba izbjeglica, većinom nenaoružanih i golorukih seljaka, koji su u oružanoj borbi protiv okupatora vidjeli jedini izlaz iz teške situacije, u kojoj su se nalazili. Od toga stanovništva nisu formirane posebne udarne grupe niti oružane formacije, već su među izbjeglice upućeni neki drugovi, koji su imali da rade na političkim pripremama za oružani ustanak.

Gotovo u svima mjestima Dalmacije formirale su se udarne grupe. Usprkos nekim slabostima, kao na pr. na području Sinja, izvele su one mnoge smjele akcije, ali zbog nedostatka pouzdanih podataka ne možemo navesti ni sve grupe kao ni sve akcije ovdje spomenutih grupa.

Udarne grupe u okolini Sinja nisu izvodile oružane akcije, nego su se uglavnom orijentirale na održavanje kurirskih veza i na pripreme za stvaranje jačih partizanskih jedinica. Takav rad i gotovo stroga ilegalnost potpuno ih je odvojila od naroda, jer su pripadnici tih grupa živjeli u planinama izvan naselja, uglavnom oko Vagnja (trig. 1203) i na planini Kamešnici. Baš u to vrijeme došlo je, zbog ustaških zločina, u srpskim selima na području Sinja i Vrlike do previranja, što se pogotovu moglo iskoristiti za oružanu borbu. Da su spomenute udarne grupe uspjele razviti aktivnost među tim ugroženim stanovništvom, one bi brojno narasle i pripremajući teren stvorile sve potrebne preduvjete za brzi razvoj NO pokreta u tom kraju. MK KPH za Sinj nije se snašao niti je znao da iskoristi pogodnu situaciju na svom terenu. Zbog toga je PK u nekoliko navrata slao onamo svog člana Andriju Božanića sa zadatkom da sredi stanje u partijskoj organizaciji i da pruži pomoć MK pri stvaranju oružanih jedinica. O tome PK kaže:

»U toku jula mjeseca počele su se formirati manje partizanske grupe u okolini Sinja, Omiša, Solina i drugih mjesta. U to vrijeme stajala je pred Partijom zadaća da na bazi jedinstvenog nacionalnog oslobodilačkog fronta okupi sve narodne slojeve i povede ih u borbu za protjerivanje okupatora iz naše zemlje i uništenje njegovih slugu ustaša. PK, čim je bio obavješten o formiranju partizanskih grupa u spomenutim krajevima, zaključio je da drug Majki,³⁷ član PK, pođe u Sinjsku Krajinu, obide sve grupe, poradi na njihovom proširenju i jačanju i dade im uputstva šta i kako da rade: da ruše ceste, željezničke pruge, kidaju telegrafske i telefonske žice, napadaju željezničke transporte i dr.

Drug Majki otišao je 26. VII., a vratio se natrag u Split 7. VIII.«³⁸

U Makarskom Primorju postojali su u to vrijeme povoljni uvjeti za oružanu borbu. Čitav makarski kotar pripojen je NDH i na njegovu su se području nalazila svega 72 oružnika (žandarma) i vrlo mali broj ustaških povjerenika.

Osim udarnih grupa osnovano je na teritoriju Dalmacije mnogo omladinskih grupa, koje su brojile 3 do 5 omladinaca, s osnovnim ciljem, da se nauče rukovati oružjem. Obuka je izvođena po privatnim stanovima. Osim te obuke, grupe su se upoznavale i s upotrebom različitih tehničkih sredstava za izvođenje diverzija i sabotaza. Tokom jula završilo je takvu obuku oko 60 omladi-

³⁷ Ilegalno ime Andrije Božanića, danas kontraadmirala.

³⁸ Historijsko odjeljenje CK SKH, reg. br. 1628.

naca i mnogi su od njih uvršteni u udarne grupe. Te grupe nisu bile organski povezane, već su nastupale odijeljeno. Akcijama grupa su rukovodili partijski mjesni komiteti preko za to određenog druga. Članovi grupa su imali utvrđene lozinke i znakove. U Splitu je udarnim grupama rukovodio i PK, a kasnije i sekretar CK KPH Rade Končar. Izbor objekta za napad vršio je rukovodilac grupe ili su zadaci dolazili od rukovodstva partijske organizacije odnosno pojedinih partijskih ćelija. Borci udarnih grupa nisu stalno nosili sa sobom oružje, već su ga uzimali s određenog mjesta ili ga je donosilo unaprijed određeno lice pred samu akciju.

Međusobni odnos u grupama bazirao se na širokom drugarstvu i razumijevanju. Grupe su bile svjesni i disciplinovani borbeni kolektivi, u kojima je jedinstvo bilo do maksimuma zastupljeno i u kojima je vladalo besprijekorno drugarstvo i pažnja. Akcije su se smatrale redovnim partijskim zadatkom. U akcijama je svaki pojedinac mogao ispoljiti svu svoju odvažnost, hrabrost i dovitljivost. Izvedene akcije su predstavljale najuvjerljiviji materijal, najbolje sredstvo za politički rad u masama, čijem su raspoloženju ove akcije i odgovarale.

Sabotažne akcije, koje je Partija organizirala u preduzećima, predstavljale su posebnu aktivnost.

U Splitu je gotovo svakog dana dolazilo do masovnih akata sabotaže. Radnici su samostalno izvodili takve akcije, pa su one predstavljale jedinstven stav naroda Splita prema okupatoru i njegovim mjerama. Na te akcije talijanska prefektura i policijski aparat odgovarali su krvavim represalijama: masovnim hapšenjima, strijeljanjem i interniranjem. Usprkos takvom teroru akcije nisu jenjavale, one su postajale sve krupnije i sve brojnije.

U željezničkoj ložionici je 29. VII. izvršena sabotaža na lokomotive, koje su čekale na popravak. Sabotaža je izvršena na taj način, što su zidovi kotla otvoreni i željezo toliko sastrugano, da su zidovi morali prsnuti, čim lokomotiva dobije polovinu potrebnoga parnog pritiska. U vremenu od 29. VII. do 4. VIII. eksplodirali su kotlovi na četiri takve lokomotive poslije vožnje od desetak kilometara. »Lokomotiva koja je vukla vlak 1078 natovarena automobilima jedne talijanske jedinice pokvarila se i ostala na pruži Kaštel-Labin, te je radi ovog obustavljen promet vlakova za 16 sati. Sutradan isti slučaj ponovio se sa vlakom 1011, gdje je također uslijedio kvar lokomotive na pruži Solin—Kaštel Sućurac. Kako su ovo u posljednje vrijeme učestali slučajevi, pretpostaviti je da se radi o djelima sobataže.«³⁹

Sabotaže su se provodile po svim kolektivima, na električnim postrojenjima, lučkim uređajima, brodogradilištima, radionicama, ustanovama itd. Okupator se na svakom koraku sretao s djelima sabotaže, koja su bila isključivo uperena protiv Talijana i njihovih pomagača. Talijani su bili primorani da sve glavne objekte: garaže, magazine i industriju osiguraju jakim stražama, ali djela sabotaže nisu time mogli spriječiti. Od sabotaže se postepeno prelazilo na otvorene napade. U Vinarskoj ulici u Varoškom rejonu (u Splitu) bačena je najprije bomba na talijansku oružanu silu, pri čemu je teško ranjen jedan karabinijer. Bombu je bacio Inđo Mrković. Talijani su zbog toga izvršili prvo masovno hapšenje u Splitu, ali ni to nije omelo izvođenje daljnjih akcija.

³⁹ Izvještaj prometnog kontrolora Splita od 2. VIII. 1941. Dokumentat u arhivu V. I. I., k. 97/f. 218.

Partija je u toku jula povelala narodne mase u još odlučniju borbu. »Uprkos fašističkog režima buknuo je u splitskom brodogradilištu štrajk radnika. Nove su okupatorske vlasti bjesnile, ali su bile prisiljene popustiti. Radnici su si izvojevali povišicu od 45 do 50%. U brodogradilištu je zaposleno oko 700 radnika.«⁴⁰ U Splitu je 25. VII. demonstriralo oko 300 žena zahtijevajući poboljšicu životnih uslova i izvikujući parole: »Dajte nam kruha« i »Smrt špekulantima«. Te je demonstracije organizirao MK Partije preko odbora AFŽ-a.⁴¹

Na poticaj Partije osnovani su po svim uredima odbori za pomoć. Odbor liječnika za pomoć narodu prikupio je najneophodnije kirurške instrumente i izvjesnu količinu lijekova. Odbori narodne pomoći u Splitu razvili su vrlo široku aktivnost. Već od prvih dana okupacije izdržavali su oni oko 100 drugova u ilegalnosti i isto toliko nezbrinutih radničkih porodica. Osim toga su velikom broju porodica davali djelomičnu pomoć. Za odašiljanje prikupljene pomoći u različitom materijalu i opremi organizirani su u Splitu posebni kanali; oni su išli preko Manuša, Poljuda, Vranjica, Solina i Rupotina. Preko odbora narodne pomoći sabrano je samo u prvim danima okupacije 700.000 lira, preko 100 tona hrane i drugog materijala.⁴²

U periodu priprema za oružanu borbu u mjesecima maju i julu prikupljene su i velike količine oružja i druge opreme potrebne za borbu. »Tako je sakupljeno u Šibeniku i okolici 400 pušaka, do 15 puškomitraljeza, oko 1000 ručnih bombi i 15.000 pušcanih metaka. Oružje i ostali ratni materijal sakrivan je po privatnim kućama i u zato specijalno izgrađenim bunkerima u polju. Na terenu Vodice prikupljeno je i pohranjeno 80 pušaka, 4 puškomitraljeza, 30 revolvera i 400 ručnih granata i dosta municije. Osim spomenutih mjesta na čitavom području Sjeverne Dalmacije također je prikupljeno mnogo oružja i municije. Na području kotara Biograd na moru prikupljeno je i pohranjeno 30 pušaka, 3 sanduka bombi, 2 sanduka municije i 15 pištolja.⁴³ U kotaru Benkovac, osim oružja što su ga sami seljaci sakupili, partijska organizacija je prikupila 40 pušaka, 2 puškomitraljeza, 15 sanduka municije i 3 sanduka ručnih bombi. Na teritoriju općine Kistanje udarne su grupe sakupile oko 500 pušaka, nekoliko puškomitraljeza, 11 sanduka municije i nekoliko sanduka bombi.

Pod rukovodstvom Mjesnog komiteta u Splitu organizirana je čitava mreža za prikupljanje oružja i ostalog materijala. Sakupljeno oružje čuvalo se po privatnim stanovima ili u zemunicama u Splitskom polju. Dio oružja, koji je prikupljen u vrijeme dok su Talijani preuzimali vlast od ustaša (poslije Rimskog ugovora), čuvan je u kućama Josipa Ružića na Firulama i Jerka Ivančića na Špinutu u Splitu.

U Solinskom basenu prikupljene su 72 puške, 4 puškomitraljeza, nekoliko sanduka municije, 98 pištolja i 600 bombi.⁴⁴ Na inicijativu Mjesnog komiteta u Sinju, partijska je organizacija prikupila 137 pušaka, 11 puškomitraljeza, 4 mi-

⁴⁰ Zbornik V/1, dok. 15, str. 51.

⁴¹ Zbornik V/1, dok. 15.

⁴² Prema sjećanju Eda Santinija, danas pukovnika JNA.

⁴³ Pismena izjava Nikole Sekulića-Bunka. Arhiv V. I. I., bez registarskog broja.

⁴⁴ Pismeni podaci grupe učesnika NOB-e, dati kao prilog historiji NOB-e u Solinskom basenu. Arhiv V. I. I., reg. br. 172/k. 16.

traljeza, 30 sanduka municije i 10 sanduka ručnih bombi.⁴⁵ Na otoku Braču prikupljeno je 16 pušaka, 2 puškomitraljeza, 20 bombi, 4000 metaka i vojnička oprema za 12 ljudi.⁴⁶ Na inicijativu Okružnog komiteta Makarske, u samom je gradu prikupljeno 65 pušaka, 3 puškomitraljeza, 10 sanduka bombi i ostale ratne opreme i jedna radio-stanica. U selima oko Makarske partijske su organizacije prikupile 15 pušaka, jedan mitraljez i 2000 puščanih metaka. Partijska organizacija u Metkoviću prikupila je uz pomoć skojevskih aktiva u Metkoviću, Slivnu, Kominu, Kuli, Podgredini i drugim selima 65 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1500 puščanih metaka i 200 komada bombi.⁴⁷ Partijska organizacija u Imotskom sakupila je 12 pušaka, 10 revolvera, 500 metaka i 30 bombi.

Od mjeseca aprila do stvaranja prvih partizanskih odreda, OK SKOJ-a organizirao je političke kurseve, kroz koje je prošlo 68 članova. Polaznici su s uspjehom završili kurseve i osposobili se za skojevske rukovodioce, pretežno za sekretare skojevskih aktiva.⁴⁸

III.

Osim priprema za oružanu borbu, koje su se manifestirale u prikupljanju oružja i opreme, formiranju i akcijama udarnih grupa, sabotazama, organizacionom učvršćivanju partijskih organizacija, neposrednom političkom radu u narodu i sl., Partija je nastojala da se poveže i s građanskim političkim strankama, koje su postojale još prije rata, naročito s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), u cilju stvaranja zajedničke platforme za borbu protiv okupatora. Međutim, njihova je izdaja, osim časnih izuzetaka, bila duboka i potpuna, što će se vidjeti kako u periodu priprema tako i u toku razvoja ustanka.

Građanske političke stranke nisu formalno postojale, jer su Talijani zabranili rad svima političkim strankama na teritoriju Dalmacije. Uza sve to ostali su organski obrisi stranaka, preko kojih se vršio utjecaj na stranačke pristalice. Taj su utjecaj najjače ispoljavali stranački prvaci, koji su pod okupacijom održavali vrlo uske međusobne dodire. Zbog toga se PK KPH za Dalmaciju i obratio najprije njima. Najjači politički utjecaj, naročito među seljačkim masama, imala je HSS. Od prvog dana okupacije, a naročito u julu i augustu 1941, Pokrajinski komitet je nastojao da na svaki način uspostavi dodir s njezinim prvacima u Splitu, prije svega s Paškom Kaliternom. Međutim, on je dugo vremena izbjegavao bilo kakve razgovore i tek u drugoj polovini jula pristao da razgovara s članovima PK KPH za Dalmaciju Ivanom Lapčevićem i Ivanom Amulićem. O tome razgovoru je PK izvijestio CK KPH:

»Imali smo jedan razgovor s Paškom Kaliternom,⁴⁹ ali on neće uopće ništa da čuje o saradnji na akcijama i mišljenja je, da mi provodimo luđačku poli-

⁴⁵ Veći dio toga oružja prebačen je u prvim danima ustanka na područje Livna, Bos. Grahova i Gračaca.

⁴⁶ Pismeni podaci grupe učesnika NOB-e, dati kao prilog historiji NOB-e na otoku Braču. Arhiv V. I. I., reg. br. 173/k.22.

⁴⁷ Pismeni podaci grupe učesnika NOB-e, dati kao prilog građi historije NOB-e u biokovsko-neretvanskom okrugu. Arhiv V. I. I., reg. br. 175/k.26.

⁴⁸ Pismena izjava Nede Marijević-Stefanović. Arhiv V. I. I.

⁴⁹ Paško Kaliterna je bio Mačekov čovjek i istakao se u borbi protiv demokratskih i naprednih elemenata, pa je kao takav uživao velik ugled kod najreakcionarnijih rukovodilaca HSS-a.

tiku i da hoćemo glavom kroz zid. Njegovo je mišljenje, da radnici i namještenici treba da pristupaju u »Dopolavoro«⁵⁰ i druge fašističke organizacije, s time da ne budu otpušteni... Mi smo također u pregovorima s drugim funkcionerima HSS-a. Također se i Šime Poduje⁵¹ odlučio razgovarati sa nama. Danas naveče smo imali s njim sastanak; kako izgleda oni su pripremili saradivati u pitanjima škole i bojkota, novine, itd...«⁵² Putem Paška Kaliterne pošli su i drugi funkcioneri HSS-a.

Mjesni komitet KPH za Split je u julu organizirao štrajk u brodogradilištu »Jug« i u Elektropreduzeću,⁵³ ali je izvjestan broj pristalica HSS, na čelu s Lukom Čulićem,⁵⁴ bio protiv štrajka i vodio otvorenu političku borbu protiv štrajkaša. Neki drugi rukovodioci HSS, kao Zvonimir Petraello,⁵⁵ saradivali su s talijanskim prefektom Zerbinem. Oni su pokušali da osnuju »nove« sindikalne organizacije, koje su trebale da se otvoreno stave u službu talijanskih policijskih vlasti. Zahvaljujući jedinstvenom otporu radnika nije do organizacije takvih sindikata uopće došlo.

Slično je držanje rukovodilaca HSS bilo i u drugim krajevima Dalmacije. U Kninu su rukovodioci HSS Šime Dogan⁵⁶ i Ivan Kurtović⁵⁷ otvoreno pristupili ustaškom pokretu. Oni su organizirali delegaciju, koja je 12. VI. 1941 posjetila Antu Pavelića, moleći ga da u Knin pošalje oružane snage. U Dubrovniku je rukovodilac HSS Mate Jeričević⁵⁸ položio zakletvu i postao jedan od glavnih funkcionera u ustaškom taboru. Njega su u antinarodnoj politici podupirali i drugi prvaci stranke. Predsjednik kotarske organizacije u kotaru Dubrovnik, dr. Ante Kačić, prilazi odmah Paveliću. Zastupnik HSS, prof. Roko Mišetić, igrao je ulogu »neutralca«, radeći — u skladu s instrukcijama Mačeka — stalno na tome da narod ne pristupa NOB-i. U Omišu se predstavnik HSS dr. J. Luetić odazvao pozivu Mačeka i od prvog se dana stavio u službu ustaša; on je do kraja rata bio veliki župan u Omišu, ističući se zlodjelima i masovnim istrebljivanjem naroda.⁵⁹ Stipu Matijevića, jednog od istaknutih funkcionera HSS u Makarskoj, Pavelić je imenovao svojim »doglavnikom«. On je vrlo aktivno radio na pridobijanju pojedinaca i organizacija HSS na područje Srednje Dalmacije. Jedan od istaknutih funkcionera HSS u Dalmaciji, dr. Josip Berković, imao je značajnu ulogu među ustašama već u aprilskom ratu.⁶⁰

Partijska organizacija je ulagala sve sile da pristaše HSS odvoji od njihova izdajničkog vodstva i uvrsti ih u redove boraca protiv okupatora. Na takav poziv Partije odazvali su se poštteni rodoljubi iz redova HSS, kao, na primjer,

⁵⁰ »Dopolavoro« (»Poslije rada«), fašistička radnička organizacija, preko koje je okupator nastojao, da vezujući zaposlenje i garantirano snabdjevanje za upis u ovu organizaciju okupi oko sebe što veći broj radnika.

⁵¹ Funkcioner HSS. pristupio NOP-u poslije kapitulacije Italije.

⁵² Zbornik V/1, dok. 59, str. 186.

⁵³ Zbornik V/1, dok. 59, str. 188.

⁵⁴ Predsjednik HRS-a (Hrvatski radnički savez) u Splitu. Za vrijeme NDH prišao ustašama. Zbornik V/1, dok. 59, str. 184.

⁵⁵ Zvonimir Petraello pobjegao je u Italiju poslije kapitulacije Italije 1943.

⁵⁶ Predsjednik općine u Kninu 1941. Osuđen zbog saradnje s okupatorom.

⁵⁷ Ivan Kurtović, činovnik u Kninu. uhvaćen je poslije kapitulacije Italije, osuđen i strijeljan zbog saradnje s okupatorom.

⁵⁸ Mate Jeričević, trgovac iz Dubrovnika, osuđen zbog saradnje s okupatorom.

⁵⁹ Vjesnik hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte, br. 3, 29.XI.1941.

⁶⁰ Zbornik V/1, dok. 15, str. 52.

Pavao Krce,⁶¹ i od prvog dana nastupali usporedno s komunistima u borbi protiv okupatora.

Na izdajničke pozicije prešle su i ostale građanske političke stranke. Bivše pristalice Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ): pop Sergije Urukalo,⁶² dr. Uroš Desnica⁶³ i bivši ban dr. Mirko Buić⁶⁴ od prvog su dana uspostavili kontakt s Talijanima i pregovarali s njima radi zajedničke borbe protiv komunista.

Pristalice JRZ i srpski nacionalistički elementi iz Kninske Krajine sklonili su se pred ustaškim terorom u anektirane krajeve Dalmacije, uglavnom u Kistanje i Benkovac. Oni su se odmah povezali s talijanskim vojnim vlastima i dobivali od njih znatnu materijalnu pomoć. Pod pokroviteljstvom komandanta 3. bataljona 152. puka divizije »Sassari« prebačeni su u Kistanje i nacionalistički elementi iz Like: Pajo Omčikus, Stevo Rađenović i drugi. Oni su se ondje povezali s pristalicama bivšeg senatora u Kninu Nike Novakovića zvanog »Longa«⁶⁵ i u julu 1941 izdali zajednički letak, kojim pozivaju srpski narod da sarađuje s talijanskom vojskom. Karakteristično je, da je taj letak štampan u talijanskoj štampariji u Zadru i da su ga rasturale talijanske vojne vlasti, naročito u onim krajevima, koji su bili Rimskim ugovorom priključeni Pavelićevoj Hrvatskoj. U to vrijeme nalazilo se po okolnim brdima oko Knina i u južnoj Lici oko 15.000 Srba, koji su izbjegli ispred ustaškog terora. Talijanske vojne vlasti plašile su se takve oružane borbe, pa su nastrojale da borbena raspoloženje srpskog življa iskoriste za svoje ciljeve. Srbima su govorili, da su Hrvati krivi za sve njihove nedaće, potičući ih na aktivan protest protiv NDH, jer su se teško mirili s odredbama Rimskog ugovora i htjeli anektirati čitavu Dalmaciju. Za takvu politiku zalagali su se i neki bivši srpski političari, a naročito Novaković. Štaviše, on je nastojao, da Talijani anektiraju područja Like, Bosne i Dalmacije naseljena Srbima. Da bi svoje političke ciljeve što lakše provodio, on se sredinom jula 1941 stalno nastanio u Zadru, odlazio vrlo često u Italiju, pa je čak bio primljen i u kraljevskom dvoru; smatrao se »vođom Srba u Dalmaciji«. Poslije prvog povratka iz Italije, koncem jula 1941, radio je aktivno na stvaranju četničkih jedinica, a težio je za tim da bude i njihov glavni komandant.

Talijanske vojne vlasti najstojale su da čvrsto uza se privežu što veći broj uglednih ljudi i bivših političkih prvaka, pa je na intervenciju talijanske prefektore iz Zadra 23. jula 1941 održan sastanak nacionalističkih predstavnika u Benkovcu. Prisutni su bili: pop Momčilo Đujić, Vlada Novaković, Stevo Rađe-

⁶¹ Pavao Krce, seljak iz sela Jabuke, kotar Sinj, bio je za vrijeme NOB-e predsjednik Pokrajinskog NOO-a za Dalmaciju; sada u penziji.

⁶² Pravoslavni svećenik Sergije Urukalo sarađivao je od prvog dana okupacije s Talijanima. Kao narodni neprijatelj osuđen je na smrt i strijeljan prilikom oslobođenja Splita u septembru 1943.

⁶³ Dr. Uroš Desnica, poslanik u staroj Jugoslaviji, nudio je nakon njezine kapitulacije saradnju Italiji i podnio zajedno s Nikom Novakovićem-Longom i istaknutim velikosrbima Kninske Krajine peticiju, u kojoj je zahtijevao, da Talijani anektiraju dijelove Dalmacije, Like i Bosne naseljene Srbima.

⁶⁴ Dr. Mirko Buić, ban Primorske banovine, radio je na formiranju tzv. građanskog bloka u Splitu, s ciljem da sprečava pristupanje pristaša HSS, Samostalne demokratske stranke (SDS) i Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) NOP-u.

⁶⁵ N. ko Novaković, senator u staroj Jugoslaviji. Za vrijeme okupacije povezao se s Talijanima čineći im različite usluge, zbog čega je uživao njihovo povjerenje i materijalnu pomoć. Za vrijeme okupacije otišao je u Italiju, gdje je ostao do 1952, kada se vratio u Knin, gdje je i umro.

nović,⁶⁶ Pajo Omčikus,⁶⁷ pop Ilija Zečević⁶⁸ i drugi pristaše JRZ-e. Od strane talijanske prefektуре prisustvovao je poručnik Emilio Orzoli, koji kaže u svom izvještaju:

»Održan je sastanak prema Vašim instrukcijama uglednih ličnosti emigranata, ranije zapaženih političkih figura. Sastanak je održan u duhu prijateljstva prema Kraljevskoj oružanoj sili i Talijanskoj zastavi. Oni su potpuno prihvatili našu sugestiju i vratit će se u svoje krajeve, gdje će raditi onako, kako ste Vi, Ekscelencijo, zahtijevali, t. j. radit će da se Kninski i Gračački kotar sjedine pod Kraljevinom Italijom. Oni su sami isticali da je naša i njihova politika zajednička, jer nam prijeti ubijstvena opasnost od komunističkih bandi. Mi smo im obećali financijsku i materijalnu pomoć, čiju sumu ćete Vi odrediti. U prilogu Vam šaljem letak s molbom da ga korigirate i povratite kolonelu Zapolliu, koji će ga dostaviti gospodinu Omčikusu.«⁶⁹

Bivše srpske građanske stranke zahtijevale su totalnu okupaciju Dalmacije, u kojoj će okupatorska vlast povesti energičnu borbu protiv Komunističke partije i rodoljubivih elemenata. Pojedini službenici iz državnog aparata bivše Jugoslavije stavili su se u službu okupatora i u tome su se naročito isticala sreska načelstva i upravni organi. Žandarmi (iz Kistanja, Đevrske, Lišana, Karina, Obrovca, Zemunika, Bribira, Skradina, Benkovca itd.) položili su zakletvu na vjernost Kraljevini Italiji i stupili u službu okupatora. Njima su se talijanske vlasti koristile u prvom redu kao dobrim poznavacima terena, ljudi i prilika. Zahvaljujući toj činjenici, talijanske prefektуре u Zadru i u Splitu vrlo brzo su došle do tačnih podataka o kompromitiranim članovima Partije i istaknutim rodoljubima.

Talijanske vlasti su se ozbiljno pripremale na borbu protiv Komunističke partije. One su odmah poduzele racije, uvele po svim gradovima i mjestima policijski sat, pristupile izdavanju novih ličnih karata, uredile kartone za »sumnjive« elemente itd.

IV.

U periodu priprema za ustanak u mjesecima maju i julu partijske su se organizacije prilagođavale novim uvjetima i organizaciono se učvršćivale.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju imao je na svom teritoriju tri okružna komiteta (OK): za Sjevernu, Srednju i Južnu Dalmaciju. Okružni komitet za Sjevernu Dalmaciju, sa sjedištem u Šibeniku, obuhvatio je osim Sjeverne Dalmacije (izuzevši Drniš i Kninski kotar) i sjeverodalmatinskih otoka također područje na jug do Rogoznice i na zapad do Zrmanje. Pod njim su se nalazili mjesni komiteti za Šibenik, Biograd na Moru, rejonski komiteti za otoke kod Šibenika i za Ugljan (otoci pred Zadrom) i partijska jedinica na teritoriju Bukovice. Mjesni komitet za Šibenik imao je u svom sastavu dva rejonska komiteta, koje je sačinjavalo osam partijskih jedinica s 48 članova Partije, 150

⁶⁶ Stevo Rađenović, trgovac iz Srba (Lika), kasnije saradnik popa M. Đuića u Kninu.

⁶⁷ Pajo Omčikus, trgovac iz Like, kasnije komandant četničkog puka, poginuo u borbi protiv partizana 1942.

⁶⁸ Ilija Zečević, svećenik iz Benkovca, suđen kao saradnik okupatora i strijeljan.

⁶⁹ Izvještaj karabinijerske prefektуре u Zadru od 2. VIII. 1941. Dokumentat u arhivu V. I. I., ranije K. S-20-14.

kandidata i članova SKOJ-a i oko 100 simpatizera. Rejonski komitet za otoke Šibenik imao je tri općinska komiteta — Vodice, Prvić Luka-Šepurina i Zaton. U sastavu općinskih komiteta nalazilo se ukupno sedam partijskih jedinica. Na Ugljanu radila je partijska organizacija od pet članova i aktiv SKOJ-a od sedam članova. Mjesni komitet u Biogradu na Moru nije imao u svom sastavu rejonske komitete, već samo pet stalnih partijskih jedinica s 57 članova i 70 kandidata i članova SKOJ-a, te grupu od tri kandidata u Benkovcu. U Kistanjama formirana je u julu partijska jedinica od tri člana, koja je stalno rasla, a radio je i aktiv SKOJ-a od dvanaest članova.

U kotaru Knin nije u julu postojala partijska organizacija, jer se ona zbog ustaškog terora bila raspala; Jovo Cvjetković je bio ubijen, a Dušan Damjanović i Branko Tica prešli su na anektirani dio Dalmacije. Partijska organizacija u Kninu bila je prije neposredno vezana za KP.⁷⁰

Partijska organizacija u Drnišu, kako po svojoj brojnosti tako i po političkoj aktivnosti, bila je veoma slaba. Ona je u prvo vrijeme bila vezana za Mjesni komitet Šibenika. U blizini Drniša nalazi se rudarski basen Siverić Drniš s 800 rudara. Ondje se nalazila samo jedna partijska ćelija od šest članova. Na ostalom teritoriju Drniškog kotara nije bilo ni jedne partijske organizacije. U pogledu prijema odanih radnika u Partiju vladalo je sektaštvo. Ćelija se bila začaurila, što se negativno odrazilo na političku aktivnost masa toga kraja za borbu protiv okupatora; one se početkom 1941 stajale pod izvjesnim utjecajem HSS.

Na području Srednje Dalmacije djelovao je Okružni komitet za Srednju Dalmaciju, koji je u svom sastavu imao mjesne komitete u Splitu, Solinu, Trogiru, Kaštelima, Sinju i Omišu. Mjesni komitet u Splitu imao je šest članova (sekretar Komiteta bio je Edo Santini), a u svom je sastavu imao dva rejonska komiteta. Pod prvim se nalazilo osam partijskih ćelija i to: ćelije radionice željezničkog i pomorskog saobraćaja, ćelije užeg rejona grada (radnici i činovnici), ćelija u centru grada (obrtnički radnici), ćelija obalskih radnika, ćelija na Bačvicama, ćelija na sektoru Gripe i Lučac i ćelija, koja je obuhvatila prostor od Balkanske ulice do nove bolnice i vodovoda. U drugom rejonskom komitetu nalazile su se tri partijske ćelije: dvije u brodogradilištu »Jug«, a jedna u mehaničkim radionicama i garažama.

U Splitu se nalazilo ukupno 200–230 članova Partije, oko 20 kandidata i oko 500 simpatizera.⁷¹ Postojao je i Okružni komitet SKOJ-a, koji je formiran na Oblasnoj konferenciji 28. III. 1941 s pet članova, koji su svi bili i članovi Partije. Okružni komitet SKOJ-a imao je u svom sastavu mjesne komitete u Trogiru, Kaštelima, Solinu i Omišu, a sam je vršio funkcije mjesnog komiteta SKOJ-a u Splitu. Najjača skojevaska organizacija bila je među radničkom i srednjoškolskom omladinom.

Mjesni komitet za Solin imao je pet članova. Na njegovu se području nalazilo 12 partijskih ćelija sa 48 članova, od kojih su 42 bili radnici, jedan namještenik i pet domaćice. Kandidati i simpatizeri bili su raspoređeni u šest aktiva.

⁷⁰ U novembru je formiran novi Mjesni komitet. Tada je u kotaru bilo svega 13 članova Partije. Također je formiran i Mjesni komitet SKOJ-a, koji je u svom sastavu imao pet skojevskih aktiva od 47 članova.

⁷¹ Prema podacima Mate Bilobrka i Eda Santinija.

Radnička omladina (106 omladinaca radnika) dijelila se u nekoliko simpatizerskih grupa.⁷²

Pod Mjesnim komitetom za Kaštela i Trogir nalazilo se šest partijskih ćelija s 39 članova Partije, 28 simpatizera i 83 člana SKOJ-a. Taj Komitet je u septembru podijeljen na mjesne komitete za Kaštela i Trogir.⁷³

Mjesni komitet u Sinju, gdje je utjecaj Partije na okolno stanovništvo bio veoma jak,⁷⁴ rukovodio je s 13 ćelija, u kojima je bilo 75 članova Partije, 97 simpatizera i 130 članova SKOJ-a.⁷⁵ Ovdje se partijska organizacija oslanjala uglavnom na seljački živalj. Organizacije nisu bile čvrsto povezane s Mjesnim komitetom. Pojedini članovi Mjesnog komiteta ispoljavali su izvjesni oportunistički i kukavičluk, koji se odražavao na čitavu partijsku organizaciju. Sve će to, na kraju, dovesti do raspuštanja i Mjesnog komiteta i partijskih ćelija na tom području.⁷⁶

U Omišu se nalazio Mjesni komitet s 18 članova Partije i 28 članova SKOJ-a. Partijska organizacija dijelila se na tri ćelije, koje su pretežno okupljale industrijske radnike. Omiška organizacija ima najsvjetlije revolucionarne tradicije i ona je jedna od najstarijih partijskih organizacija u Dalmaciji. Zahvaljujući organizacionoj čvrstini, revolucionarnoj tradiciji i visokoj svijesti ove organizacije, radništvo Omiša bilo je pod vrlo jakim utjecajem Partije, tako da je stanje na tom području bilo za oružanu borbu vrlo povoljno.⁷⁷

U Južnoj Dalmaciji (Biokovsko-neretljanski okrug) nalazio se Okružni komitet sa sjedištem u Makarskoj. To je područje bilo pod jakim utjecajem Partije još prije rata i u njemu se odvijao vrlo intenzivan partijski rad.⁷⁸ Na Biokovu su bile ove partijske organizacije: Veliko Brdo — 4 člana, 1 kandidat, 45 simpatizera; Baška Voda — 8 članova, 4 kandidata, 28 simpatizera; Puharić i Makar — 12 članova, 9 kandidata, 36 simpatizera; Podgora — 14 članova, 10 kandidata, 42 simpatizera; Igrane — 11 članova, 5 kandidata, 15 simpatizera; Živo-gošće — 15 članova, 17 kandidata, 28 simpatizera; Makarska — 35 članova, 10 kandidata, 30 simpatizera; Dražetić — 3 člana, 6 kandidata, 16 simpatizera; Vlaka — 2 člana, 3 kandidata, 8 simpatizera; Kotezi — jedan član, jedan kandidat i tri simpatizera; Gradac — 18 članova, 14 kandidata, 72 simpatizera; Brist — 8 članova, 5 kandidata, 16 simpatizera; Podaca — 8 članova, 5 kandidata, 10 simpatizera; Bačina — 32 člana, 12 kandidata, 100 simpatizera; Rogotin-Plina — 3 člana, 2 kandidata, 8 simpatizera. Prema tome je na čitavom teritoriju Okružnog komiteta bilo 19 partijskih ćelija s 202 člana Partije, 168 kandidata i 664 simpatizera.⁷⁹

⁷² Prema izjavi Drage Gizdića.

⁷³ Podaci iz izjave Steve Markovića.

⁷⁴ Na općinskim izborima, koji su održani 19. V. 1940, komunisti su u Sinjskoj Krajini dobili apsolutnu većinu.

⁷⁵ Prema podacima iz bilježaka A. Božanića.

⁷⁶ Podaci iz materijala partijske komisije PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941. Arhiv CK SKH.

⁷⁷ Prema pismenim podacima Joze Radobolje.

⁷⁸ U Makarskoj je pod rukovodstvom Krste Popivode 1940 održan u strogoj ilegalnosti partijski kurs CK KPJ. Na njemu je bilo 25 odabranih polaznika iz svih krajeva Jugoslavije.

⁷⁹ Podaci iz Građe za historiju NOB Biokovsko-neretljanskog okruga, koju je pisala grupa od 12 preživjelih prvoboraca sa Biokova.

U Imotskom kotaru nalazile su se svega 2 partijske ćelije s malim brojem članova. Utjecaj Partije na narod bio je veoma slab. Pod utjecajem HSS i katoličkog klera, ustaše su prvih dana stvorili ondje svoja uporišta i izvršili izvjesnu mobilizaciju nesvesnijih seljaka.⁸⁰

Na otoku Braču održano je 27. VII. 1941 prvo partijsko savjetovanje, kojemu su prisustvovali predstavnici partijskih organizacija iz Sutivana, Pučišća, Selaca, Milne, Nerežišća i Bole. Savjetovanje je održano pod rukovodstvom člana PK Iva Lavčevića-Lučića, narodnog heroja. Na njemu su postavljeni zadaci pred sve partijske organizacije, da intenzivno rade na daljem organizacijskom proširenju i učvršćenju Partije i na pripremama za oružanu borbu. Istaknuto je, da je potrebno orijentirati se na radničku klasu i siromašne ribarske elemente. Prema podacima sa savjetovanja, partijska organizacija na otoku Braču imala je 59 članova i 14 partijskih ćelija.⁸¹

Nešto slabije političko stanje bilo je na otoku Hvaru, ali je utjecaj Partije na narod bio ondje jak. Partijske organizacije po općinama bile su ovako raspoređene: Stari Grad 45 članova, Hvar 8. Vrbovska 15.⁸² Usprkos tako brojnoj partijskoj organizaciji bio je rad na pripremama za ustanak zanemaren; partijsko rukovodstvo nije se snašlo u novonastaloj situaciji.

Na otoku Korčuli postojao je Mjesni komitet s pet partijskih ćelija od 37 članova Partije, 42 člana SKOJ-a i s jakim simpatizerskim grupama. U junu su Talijani uhapsili istaknute partijske radnike Marina Cetinića, Nikolu Magličku, Ivana Milata i druge. Neki su izbjegli hapšenje i prešli u ilegalnost, krijući se po šumama, odakle su nastavili radom po čitavom otoku. To je ustvari bila ilegalna grupa, na čelu s Vukom Milatom, Mato Gavrenčićem i Franjom Jeričevićem. Oni su osim političkog rada poduzimali također diverzantske akcije. Paralelno s radom na stvaranju ilegalnih udarnih grupa, Partija je vodila odlučnu borbu protiv oportuniste Mate Gavraničića i Antuna Bosnića, koji su ometali pripreme za borbu.⁸³

Na otoku Visu je u maju 1941 postojao Mjesni komitet. Partijska organizacija je radila na pridobijanju ljudi za Partiju, prikupljanju cruzja, opreme i sanitetskog materijala i širenju propagande.⁸⁴ Iako brojčano slaba, ona je imala velik autoritet u masama i mnogo simpatizera. U mjestu Visu je postojala partijska ćelija od tri člana, u Komiži od pet članova, a u ostalim mjestima još četiri glana. Pored partijske organizacije djelovala je organizacija SKOJ-a od 23 člana. Gotovo u svim mjestima postojale su simpatizerske grupe, od kojih je najjača bila u Komiži s 9 članova. PK je u junu uputio na Vis Andriju Božanića, koji je prenio nove direktive za rad i mnogo pridonio učvršćivanju tamošnje partijske organizacije. Prvih dana jula povedena je odlučna borba protiv oportunističke grupe na čelu s Pavlom Kučićem, koja je isključena iz Partije.⁸⁵

⁸⁰ Prema izjavi druga Pavla Loze, narodnog poslanika za kotar Imotski.

⁸¹ Podaci iz rada grupe učesnika NOR-a s ot. Brača.

⁸² Prema podacima Andre Kovačevića, prvoborca s otoka Hvara, i još nekoliko drugova s toga otoka, učesnika NOR-a.

⁸³ Podaci su uzeti iz radova grupe preživjelih učesnika NOR-a s Korčule.

⁸⁴ U augustu je iz Masarykove vile otpremljeno oko 150 kg sanitetskog materijala. Partijska organizacija je uspostavila dobru vezu s Pokrajinskim komitetom preko trabakula »Sv. Nikola« i preko jednog mornara na parobrodu »Bakar«. Kuriri su išli kao putnici i prenosili materijal u vrećama brašna, u žitu i na druge načine.

⁸⁵ Prema izjavi A. Božanića.

U Dubrovniku je postojao Mjesni komitet Partije sa 6 članova, na čelu sa sekretarom Martinom Klarićem. U gradu je djelovalo 6 ćelija s 31 članom,⁸⁶ a bilo je i oko 20 kandidata i veći broj simpatizera (nisu bili formirani u grupe, ali su izvršavali različite zadatke prema direktivama Partije). Postojao je i Mjesni komitet SKOJ-a sa 6 članova; dužnost sekretara vršio je Milan Prizmić. U gradu se nalazilo i nekoliko skojevskih aktiva s oko 40 skojevaca.

U selima Župe Dubrovačke, u neposrednoj okolini grada, nalazila se partijska ćelija s 4 člana, a u Cavtatu grupa skojevaca i 2 kandidata. Ovdje se nalazila i grupa gimnazijalaca, koji su polazili školu u Dubrovniku, a ranije su bili nacionalisti, pa su se sada priključili onima, koji su bili za borbu protiv okupatora. U selima Čiplići i Dube imala je Partija vrlo jak utjecaj; u Dubama je postojala grupa skojevaca od 5–6 omladinaca, a u Čiplicima također jedna grupa. U Grudi je postojala partijska jedinica od 4 člana, skojevski aktiv od 5 članova i 3 kandidata. Preko ove organizacije održavana je veza s Hercegovinom. U drugim selima Dubrovačkog kotara bila su po 1–2 simpatizera ili člana SKOJ-a, koje su sekretari aktiva ili partijske jedinice susjednih sela održavali u ličnoj vezi.⁸⁷

Na teritoriju čitave Dalmacije, u periodu priprema za oružanu borbu, partijska je organizacija imala 968 članova Partije, 1360 kandidata i preko 4000 članova SKOJ-a.⁸⁸

Nasuprot ovoj partijskoj organizaciji, Talijani i ustaše raspolagali su golemim snagama. Okupaciju Dalmacije završili su Talijani s 2 kompletna korpusa: 6. armijskim i 15. motoriziranim, te dijelovima 18. korpusa, pomorskim snagama i avijatičkim jedinicama. Prema raspoloživim podacima bilo je u Dalmaciji 98.000 talijanskih vojnika, podoficira i oficira, pripadnika financijske straže, jedinica avijacije i mornarice, kraljevskih karabinijera, legija crnih košulja i policijskih snaga. Naoružanje se sastojalo od 4300 topova, 160 aviona, 56 tenkova, 68 oklopnih kola i preko 9000 motornih vozila. Osim talijanskih snaga postojale su i 2 domobranske pukovnije s 4000 vojnika i 1200 oružnika. Civilna vlast NDH raspolagala je s 400 ustaša i 350 općinskih policajaca.

Premoć u živoj sili i tehničkim sredstvima bila je očito na strani Talijana. Prvih dana augusta 1941 partijska organizacija u Dalmaciji mogla je za ustanak mobilizirati i naoružati samo pješadijskim naoružanjem (puškama, puško-mitraljezima i ručnim bombama) najviše 2000 boraca, pa je odnos samo u živoj sili bio 1 : 50 u korist okupatora. Takav nerazmjer nije dopuštao nikakvu pomisao na masovni ustanak. Valjalo je dakle pronaći takve organizacione forme i izabrati pogodna taktična sredstva, koja će moći da pariraju golemu borbenu premoć okupatora. Doduše, politička prednost bila je potpuno na strani Partije. Talijani, a ni ustaše nisu uspjeli stvoriti u Dalmaciji takvo političko uporište, preko kojega bi mogli proširiti svoj utjecaj u narodu. Ono malo saradnika, koje su oni uspjeli da nađu u davno profaniranim rukovodstvima političkih stra-

⁸⁶ Iako brojna, partijska organizacija u Dubrovniku nije bila jedinstvena, a zbog oportunitizma izvjesnih drugova iz MK radila je vrlo slabo zbog čega će kasnije PK uputiti na rad u Dubrovnik svog instruktora Matu Bilobrka. (Prema izjavama preživjelih učesnika NOR-a iz Dubrovnika i M. Bilobrka, pukovnika JNA.)

⁸⁷ Prema izjavi M. Bilobrka.

⁸⁸ Brojno stanje partijske organizacije rekonstruirano je na osnovu prikupljenih arhivskih podataka. Sačuvan je samo jedan dokumenat iz tog vremena, u kome se navodi, da partijska organizacija u Dalmaciji raspolaže približno s 950 članova, što je uglavnom točno.

naka i u katoličkom kleru, predstavljalo je takvu političku dekadansu u promijenjenim prilikama, da su se njihove usluge ograničile samo na operativne akcije špijunaže ili deklasirane manifestacije. Političke manifestacije, preko kojih su oni služili Italiji, ostale su bez oslonca u narodu i nisu prelazile uski krug ljudi. Potpuni politički slom talijanske politike u Dalmaciji Komunistička je partija uspješno pripremila baš u vrijeme priprema za oružanu borbu.

*

Komunistička je partija u Dalmaciji započela pripreme za oružanu borbu na vrijeme — još u periodu snažne pojave fašizma u Evropi, t. j. još od 1937. Te su pripreme imale ove oblike:

Kroz dugu unutrašnju borbu partijska je organizacija dočekala ratne događaje potpuno jedinstvena. Frakcijska grupa Jelaska — Marić udaljena je iz redova Partije. Usporedo sa čišćenjem frakcijskih elemenata uklonjeni su i oportunisti, iako su se pojedinci zadržali u redovima Partije sve do ustanka, kao na pr. Fabro Mrša u Šibeniku i Ervin Klarić u Dubrovniku. Oni su predstavljali osamljenu pojavu, koja nije imala neko veće značenje za jedinstven stav partijske organizacije. Likvidirajući frakcijske grupe, Partija je napokon učinila kraj sektaškim pojavama prema prijemu novih članova, prema omladini, ženama, sindikalnim organizacijama i drugim masama i postala zaista njihov rukovodeći organ.

Političke pripreme Partije tekle su usporedo s organizacionim pripremanjima. Preko ideoloških kurseva i teoretskih sastanaka ideološki se nivo kadrova naglo uzdizao. Odnos prema štampi postavljen je ispravno, i već 22. juna izlazi prvi broj »Našeg izvještaja« kao glasila PK KPH za Dalmaciju.⁸⁹ Pri OK formirane su tehnike za partijsku štampu, koja je u mobilizaciji narodnih masa odigrala veliku ulogu. Politički događaji u Dalmaciji nisu iznenadili Komunističku partiju; zbog toga je ona i mogla odrediti ispravan odnos prema svima ranijim građanskim strankama, pronalazeći najpogodnije forme za saradnju antifašističkih elemenata, a kada to nije uspjelo, točno je razlikovala dio rukovodstva građanskih stranaka, koji se stavio u službu okupatora, od stranačkih masa, uvlačeći ih u oružanu borbu.

Vojne pripreme su izvršene na vrijeme. U oči samog rata osnovane su vojne komisije, a kada je okupacija završena, formirane su udarne grupe, koje su u Dalmaciji predstavljale jezgru budućih partizanskih formacija. Na sastanku PK 23. juna 1941 zaključeno je, da se na području Dalmacije formiraju udarne grupe i odmah započne s diverzantskim akcijama.⁹⁰ Do 1. augusta 1941 formirano je 57 udarnih grupa, u kojima je sudjelovalo preko 500 diverzanata. Udarne grupe su postale prave vojno-revolucionarne škole, gdje se u praksi stjecala ratnička vještina i borbena hrabrost. Koristeći se naglim rasulom jugoslavenske vojske, Partija je uspjela da u razdoblju priprema prikupi najnužnija borbena sredstva: oko 2500 pušaka, 96 puško-mitraljeza, oko 60 sanduka ručnih bombi i preko 100.000 pušanih metaka.

Koncem jula 1941 završene su pripreme Partije za oružanu borbu u Dalmaciji. S obzirom na objektivne uvjete (goleme vojne snage okupatora, nedovoljno naoružanje naroda i dr.), KP je mogla odmah pristupiti organizaciji par-

⁸⁹ Zbornik V/1, dok. 3, str. 97.

⁹⁰ Gizdić, n. dj., str. 179.

tizanskih odreda, ali nije mogla odmah pokrenuti i masovni ustanak naroda, kako je to uradila u Lici, Baniji i Kordunu, gdje su objektivni uvjeti tome pogodovali. Organizaciji prvih partizanskih odreda u Dalmaciji prišlo se po dolasku delegata CK KPJ, drugova Pavla Papa-Šilje i Mirka Kovačevića-Lale, 7. VIII. 1941.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Verfasser schildert in diesem Aufsatz die Massnahmen, welche die KP Jugoslaviens seit dem J. 1938 in Dalmatien unternommen hatte, um zu einem bewaffneten Aufstand, vor allem organisatorisch und später auch militärisch, vorbereitet zu sein. In organisatorischer Hinsicht bedeutete das Ende der Fraktionsherrschaft im J. 1938 einen entscheidenden Wendepunkt, der durch die Beschlüsse der provinziellen Parteikonferenz vom 2. VIII. 1940. sich erst recht in der Praxis auswirkte. Die Okkupation des Landes durch die italienische Truppen beeinflusste keinesfalls nachtheilig diesen Gang der inneren Gesundung. Im Gegenteil, in Anbetracht der ausnahmslos verräterischen Haltung aller bürgerlichen Parteien durchsetzte sich die KP vom Anfang an als der eigentliche Träger der Widerstandsbewegung, obzwar ihr numerischer Bestand damals nur wenig die Gesamtzahl von 600 Mitglieder, die Angehörige der Jugendorganisationen eingerechnet, überschritt. Das numerische Übergewicht des vortrefflich ausgerüsteten Feindes hatte den Ausbruch eines offenen Aufstandes in den ersten Monaten zwar unmöglich gemacht, aber die Partei nützte diese Zeitspanne aus, um die Sabotageakte zu einer Massenerscheinung auszuweiten und die militärische Vorbereitungen zu Ende zu bringen. Bis Anfang August 1941 wurden in Dalmatien 57 Stossgruppen, mit mehr als 600 Diversanten, organisiert, aus welchen sich dann die ersten Partisanenabteilungen herausbildeten.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1-4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB